

סקירת ספרים

דעת מיעוט בעיתונות העברית: ייצוג האוכלוסייה הערבית במרחב ציבורי משתנה

שגיא אלכז, תל אביב: דיונון, 2013, 151 עמודים

ח'ליל רינאווי*

במבט ראשון, הרושם המתקבל מן הספר אשר מתחקה אחר ייצוג האוכלוסייה הערבית במרחב הציבורי, ובמיוחד התקשורת הישראלית המשתנה, הוא שמדובר בפרסום המתאר את יחסם של אמצעי התקשורת בשפה העברית למיעוט הערבי במדינת ישראל. אך בקריאה מעמיקה מתגלה שהספר מוסיף ממד חשוב לנושא המחקרי הזה, ממד אקטיבי המתבטא במומנטום הפנימי של השינויים שהתרחשו במשך הזמן הן במבנה התקשורת הישראלית ובתפקודה והן בשינויים האינהרנטיים במיעוט הערבי במרוצת השנים.

הספר, המונה כ-150 עמוד המחולקים לשישה פרקים, מנסה לבדוק לעומק את יחסה של התקשורת הישראלית למיעוט הערבי בישראל, תוך עריכת ניתוח תוכן לכמה אירועים מרכזיים: יום האדמה, האינתיפאדה הראשונה, אירועי אוקטובר 2000 והמעצרים של מנהיגי התנועה האסלאמית במאי 2003. הממצאים מביאים בחשבון עוד ממד: סיקור המיעוט הערבי ב"אירועי מדיה קונוונציונליים" הנוגעים לשלום עם מצרים, עם ירדן ועם הפלסטינים, ובאירוע חריג בתולדות מדינת ישראל והוא רצח ראש הממשלה לשעבר יצחק רבין. החלק השני הזה של הממצאים מעשיר את הניתוח ומעמיד אותו במבחן השוואתי עם האירועים המוזכרים בחלק הראשון, שכולם נחשבים לאירועים "שליליים" בעיני הציבור הישראלי הרחב.

* חליל רינאווי (krinnawi@gmail.com) הוא מרצה בכיר בבית הספר למדעי ההתנהגות במסלול האקדמי של המכללה למנהל, ראשון לציון.

לאחר הפרק הראשון, שבו מנסה המחבר לרתום אותנו לעגלת הנושא בצורה חלקה, בפרק השני הוא מציב מסגרת תאורטית למחקר המתמקדת בהצגת האקסיומות המרכזיות של תפקוד אמצעי התקשורת בכלל ושל החדשות בפרט. כמו כן הוא מציג את התובנות המרכזיות שלו בכל הקשור לסיקור האחר, השונה, באמצעי התקשורת באופן כללי. בתחילת הפרק הוא מתמקד בתפקיד החברתי של אמצעי התקשורת בעודו מתמודד עם השאלה אם אמצעי התקשורת יכולים לשמש מתווכים בין הקבוצות השונות בתוך החברה, בהתבסס על ההנחה שהתקשורת על כל מרכיביה משמשת מנגנון חברתי מרכזי בהבניית המציאות. לאחר מכן הוא מנסה להבין כיצד מתורגמת עוצמה פוליטית לכוח תקשורתי, שהוא בסיס ההשפעה המעצבת של האליטות על התכנים התקשורתיים. בהמשך הפרק הוא יורד לרמת המיקרו בניסיון להבין את הפרקטיקות התקשורתיות המשמשות פלטפורמות להפצת האידיאולוגיה השלטת, דווקא בגלל ההילה האובייקטיבית כביכול של "המנגנונים האידיאולוגיים ליצירת החדשות" המתבטאת במונחים שהוא נוקט כמו "ניטרליות", "איוון" ו"אובייקטיביות". כמו כן הוא מציג את המיעוטים בתקשורת בכלל, וסוקר את רוב המחקרים שנעשו עד כה בנושא הזה. למרות הרצף של הצגת הדברים בפרק הזה אשר מחזק את הבסיס התאורטי של הספר, המחבר לא התאמץ להרחיב את היריעה התאורטית שלו בהצגת המחקרים החדשים בנושא אשר מביאים בחשבון את הסיקור התקשורתי של האחר במציאות משתנה, וחשוב יותר – לא הביא בחשבון את השינויים במפת התקשורת בעקבות כניסת המדיום הלווייני והאינטרנטי.

בפרק השלישי של הספר מוצגת מערכת היחסים הלא שוויונית אשר התפתחה במשך הזמן בין המיעוט הערבי לרוב היהודי. מערכת זו מתוארת כיחסי סמכות בין רוב למיעוט. בפרק זה מוצגת תמונה ברורה של מנגנונים מדינתיים שעובדים ב"שיטתיות יוצאת דופן" כדי לבסס את חוסר השוויון בין הרוב היהודי למיעוט הערבי במדינת ישראל במסווה של מדינה דמוקרטית. המחבר מנסה לחזק את טיעונו על ידי התבססות על סוגיות נבחרות כמו השתלטות המדינה באמצעים "חוקיים" על קרקעות ערביות והעברתם באופן בלתי ישיר לטובת הציבור היהודי בלבד, או תת-הייצוג של האזרחים הערבים במוסדות המדינה והדרתם מתפקידי מפתח ב"מדינת ישראל הדמוקרטית". הוא גם אינו חוסך בהצגת תמונה עגומה של מעמד הפוליטי של האזרחים הערבים במדינת ישראל ובהשלכותיו על תחומי חייהם האחרים.

הפרק הזה הוא אחד הפרקים הטובים בספר הזה כיוון שהוא מציג את הרקע לאופי הסיקור התקשורתי של האוכלוסייה הזו בתקשורת בשפה העברית. מה שחסר כאן הוא התייחסות לשינויים שחלו בחברה הערבית בישראל, שכללו התפתחות של מודעות למעמדה הנחות במדינה וכיצד השפיעה מודעות זו על

הדינמיקה של מערכת היחסים שבין המיעוט למדינה במיוחד בשני העשורים האחרונים. בהקשר הזה ספרים כמו "הדור הזקוף" של דני רבינוביץ' וחולה אבו בקר (2002), וספרי "החברה הערבית בישראל: סדר יום אמביוולנטי" (2003), יכולים לשפוך אור חשוב על נושא הזה.

הפרק הרביעי מציג מודל לניתוח אשר מסייע לסרטט את קווי הניתוח של הסיקור החדשותי של המיעוט הזה. לטענתו של המחבר דפוסי הסיקור של המיעוט הערבי הושפעו משני מרכיבי יסוד בתרבות הפוליטית הישראלית: הגדרת המדינה כמדינה יהודית ותרבות הביטחון שגובשה לאור מורכבות הסכסוך הערבי יהודי. לאור זאת אמצעי התקשורת בישראל בסיקורם את המיעוט הערבי, במיוחד בתקופות מתח, התגייסו בצורה שיטתית ומסיבית נגד המיעוט הזה תוך כדי יצירת דה-לגיטימיזציה לאותו מיעוט. בהקשר הזה הייתי מצפה מהמחבר, אשר התבסס על יריעה מספיק רחבה של מקרי בוחן, להציג מודל תאורטי אשר יוסיף ערך מוסף לחקר ייצוג המיעוטים בתקשורת בכלל והאוכלוסייה הערבית בפרט. מחקרים שנעשו על מיעוטים שונים בעולם בתקופה האחרונה יכולים לתרום הרבה למחבר לפתח מודל כזה. בהקשר הספציפי שלנו הוא יכול, למשל, להיעזר בפיתוח מודל תאורטי כזה במודל De-legitimization Media Mechanisms שפיתחתי (Rinnawi, 2007).

בפרק החמישי מציג המחבר את המחקר שלו. שיטת המחקר מבוססת על ניתוח תוכן של מקרי בוחן שונים המשולבים בראיונות עומק חצי מובנים עם עיתונאים בכירים וכן עם נבחרי ציבור ואנשי ציבור אחרים.

בפרק השישי מציג החוקר את ממצאיו, המתרכזים בניתוח כמותני ואיכותני של ייצוג המיעוט הערבי בעיתונות העברית ובמקרי בוחן נבחרים שהם ארבעה אירועים קונפליקטואליים: יום האדמה ב-1976, האינתיפאדה הראשונה בסוף שנות השמונים, מאורעות אוקטובר 2000 והמעצר של מנהיגי הפלג הצפוני של התנועה האסלאמית בישראל ב-2003. נוסף עליהם יש ארבעה מקרי בוחן קונסנזואליים: ביקור סאדאת בישראל ב-1977, הסכם אוסלו 1993, הסכם השלום עם ירדן ב-1994 ורצח רבין ב-1995. לבסוף מוצג דיון השוואתי בסוגיית הייצוג של המיעוט הערבי ומאפייניו הבולטים בעיתונות העברית. הפרק הזה הוא לדעתי הפרק הטוב והמעניין ביותר בספר הזה. הוא נכתב בצורה יוצאת דופן הן מבחינת ההצגה החומר – סקירת אירועי המדיה וניתוחם מנקודת מבט ממסדית – והן מבחינת השיטתיות, ובמיוחד השמירה על אותו רצף הן בשימוש בתבניות האנליטיות והן בשימוש במושגים אשר נשמרה לאורך כל הפרק.

בפרק האחרון מוצג הדיון בממצאים, המתבטא במאפיינים הבולטים בסיקור המיעוט הערבי. המחבר מציג תובנות הקשורות באופן ספציפי לסיקור העיתונאי של המיעוט הזה בתקשורת העברית. המסקנה המרכזית היא שמחאת האוכלוסייה

הערבית סוקרה בהקשר ביטחוני, ושהממסד העיתונאי "קונה" את נקודת המבט של המשטרה ושל כוחות הביטחון אשר בסופו של דבר מטה את הסיקור לדה-לגיטימיזציה של פעולות המחאה של המיעוט.

המחקר הזה, למרות חשיבותו, נכנס לקטגוריה של *more of the same*; מבחינה תאורטית הוא אינו מחדש הרבה בתחום. עם זאת בבדיקת מקרי הבוחן הוא תורם לנושא תרומה גדולה, אף על פי שהוא חוזר "בגדול" על מחקרים שנערכו בעבר, עם מעט תובנות חדשות בכל מה שקשור למקרי הבוחן. ראוי היה לעבוד יותר על הצד התאורטי, ולהסתמך על מסורת עשירה של מחקרים ועבודות שנעשו בתחום הזה בעולם בכלל ובישראל בפרט. למרות הביקורת דלעיל נהייתי לקרוא את הספר הזה, אשר ברמה הציבורית מוסיף אינפורמציה חשובה וביקורתית על התנהלות אמצעי התקשורת בישראל ביחסן למיעוט הערבי.

רשימת המקורות

רינוביץ, ד' ואבו בקר, ח' (2002). הדור הזקוף. ירושלים: כתר.
 רינאוי, ח' (2003). החברה הערבית בישראל: סדר יום אמביוולנטי. ראשון לציון: המכללה למנהל.

Rinnawi, Kh. (2007). De-legitimization media mechanisms: Israeli press coverage of the Al Aqsa Intifada, *Gazette*, 69(1), 149-178.